

ЗАГАЛЬНА СЕРЕДНЯ ОСВІТА

УДК 37(091)(477.54)"1941/1945"

DOI [https://doi.org/10.12958/2227-2844-2023-5\(359\)-81-88](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2023-5(359)-81-88)

Костак Катерина Анатоліївна,

здобувачка третього освітньо-наукового рівня вищої освіти

зі спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки»

кафедри освітології та інноваційної педагогіки

Харківського національного педагогічного

університету імені Г. С. Сковороди,

м. Харків, Україна.

miro.kostak@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9953-2263>

СТАН ОСВІТИ НА ХАРКІВЩИНІ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Більш ніж 80 років тому територія України була одним з епіцентрів трагічних подій Другої світової війни, які десятиліттями переповідали із покоління в покоління, і в різних кутках світу лунали фрази, що після всього пережитого людство назавжди має вилікуватись від бажання коїти зло такого масштабу. Проте нині населення нашої держави потерпає від спроб чергового захоплення території України російськими агресорами. У зв'язку з воєнними подіями на території України внаслідок вторгнення окупаційних російських військ, їхніми спробами знищити освітню галузь нашої держави та появою нового покоління дітей війни доцільно більш детально розглянути проблему стану освіти дітей Харківщини в період Другої світової війни та процес відновлення освітніх установ після її закінчення. З огляду на історичний контекст, дослідження на основі аналізу явищ минулого та їх порівняння із сьогоденням може впливати на сучасні освітні процеси. Оскільки ця сфера історії освіти ще не була об'єктом спеціального дослідження, особливо актуальним стає вивчення стану діяльності спеціальних дитячих установ для дітей з особливостями психофізичного розвитку. Джерелами написання статті є наукові роботи, історичні розвідки, спогади свідків, архівні матеріали. Питанням історичних та історико-педагогічних досліджень періоду Другої світової війни Харківського регіону були присвячені роботи В. Архіпової, К. Астахової, Г. Гончаренко, Г. Голиша, В. Гули, Л. Дражевської, Г. Кучеренко, В. Ленської, Л. Лисиці, О. Потильчака, О. Салтана, О. Семененко, О. Соловей та інших. Вони є досить об'ємними і ґрунтовними. Однак критично бракує джерел та розвідок, що стосуються стану освіти дітей з порушеннями розвитку, та й загалом не з'ясована доля таких дітей в період страшних випробувань. Також складно виокремити осіб з порушеннями розвитку із загальної кількості дітей, оскільки в дослідженнях ця категорія переважно входить у загальний термін «діти», іноді «діти-сироти», і не завжди з контексту зрозуміло, які саме маються на увазі діти-інваліди і про який характер порушень йдеться.

Воєнні події вносять хаос у життя й долі людей, тому в джерелах іноді можна спостерігати певні протиріччя між описом спогадів різних свідків подій воєнних років та описами різних архівних матеріалів.

Для того, щоб максимально зрозуміти обставини організації освіти під час війни, важливо уявити життя людей, яким не вдалося евакуюватися, а тому вони були змушені виживати в умовах німецької окупації, важливо відчутти глибину відчаю і трагічність тих подій. Хоча більшість дослідників історії цього періоду стверджують, що під час евакуації насамперед вивозили

дітей та дитячі заклади, реальна ситуація була складнішою. Контингент та черговість евакуації населення визначались Раднаркомом республік, обласними та крайовими виконкомом відповідно до постанови Раднаркому СРСР від 27 червня 1941 року: передусім були евакуйовані великі заводи, підприємства, об'єкти промисловості разом з десятками тисяч робітників, інженерно-технічних працівників та начальниками цехів, працівниками партійних органів тощо. Так, з Харкова вивезено лише 23,7% дітей трудрезерву (учні фабрично-заводських училищ, залізничної і ремісничої праці) (Голиш, 2005, с. 2).

А. В. Скоробогатов пише: «16.10.41 в Харкові відбулася нарада в обкомі партії, якою керував перший секретар ЦК КП(б)У М. С. Хрущов. Присутнім було заявлено, що питання залишення міста вирішено. Перший секретар дав директиву: все, що не можна евакуювати, знищити. У звіті Харківського обкому партії та облвиконкому про підсумки евакуації, який був надісланий М. С. Хрущову 30.10.41 р., йшлося про свідоме тотальне нищення економіки області – Харків залишено ворогу без світла, води, каналізації, без запасів палива, яких-небудь запасів хліба та інших продовольчих товарів» (Скоробогатов, 2004, с. 274); йшлося не про нестачу продовольчих запасів, їх просто не було. Напередодні війни населення Харкова становило близько 900 тисяч осіб. Після евакуації, організованої більшовиками, та використання тактики «випаленої землі» на межі виживання залишалось близько 600 тисяч осіб (Семененко, 1977).

Доля евакуйованих закладів освіти з їхніми вихованцями теж була нелегкою: перевезення ешелонами, не придатними для транспортування надвеликої кількості пасажирів, та обстріли на шляху спричиняли загибель безлічі людей. Евакуація з Харкова проводилась у некуповані регіони (Саратовська, Сталінградська області, Республіка Казахстан). Вихованці різних освітніх дитячих установ (дитячі будинки, інтернати, спеціальні та масові школи) були направлені в різні регіони, зокрема у Свердловську область, Алтайський край, Башкирську Автономну РСР, Узбецьку РСР та інші. Станом на 28 квітня 1942 року до Казахської РСР прибув 21 дитячий будинок з Харківської області з 3 285 дітьми. Після прибуття місцеве населення допомагало в розселенні евакуйованих. Однак навчальний процес відбувався в тяжких умовах: в непристосованих приміщеннях, критично не вистачало теплого одягу, продуктів харчування, підручників, навчальних посібників – все це негативно позначалося на фізичному, психічному та моральному розвитку дітей.

Повертаючись до опису подій на території України в період німецької окупації, варто зазначити, що в джерелах, які описують злочини фашистського режиму, ми знаходимо поняття «неповноцінні» або «інваліди», проте ці терміни фашистами використовувались у двох значеннях:

- щодо осіб, які не відповідали їхнім фіктивним критеріям щодо так званої «расової чистоти» або «чистоти крові» арійської нації;
- щодо осіб з фізичними та/або розумовими обмеженнями життєдіяльності.

І не завжди з контексту можна було чітко розмежувати значення, в яких використовувався термін «неповноцінні».

Ставлення фашистського режиму до осіб з відхиленнями в розвитку наочно ілюструється їхніми діями з власним населенням. Багато жителів Німеччини уникали навіть нагадувань про осіб з обмеженнями психофізичного розвитку, вони вважались зайвими для суспільства, загрозою для генетичної чистоти вищої арійської нації і в результаті ставали об'єктом фізичного знищення в рамках нацистської програми «Т-4», або «евтаназія». Більш того, ця програма категорично засуджувалась населенням Німеччини і офіційно була завершена, проте потай продовжувала реалізацію жаклих задумів протягом усієї війни. З 1941 по 1945 роки на території Австрії та Німеччини було вбито більш ніж 200 тисяч осіб з порушеннями розвитку (Вбивство людей з інвалідністю. Інтернет джерело). В історичних джерелах відсутні статистичні дані про кількість вбитих таких осіб на території Радянського Союзу та інших постраж-

далих держав. Проте їх спіткала така ж участь, як і осіб з інвалідністю в Німеччині та Австрії. Потрібно відзначити, що між вбивствами пацієнтів психіатричних лікарень в Германії, Австрії та Східній Європі (Україні, Польщі та Білорусії) існує суттєва різниця: в перших країнах вбивства відбувались переважно руками медиків з метою очистити націю від «неповноцінних», так звана «расова гігієна», на території останніх країн централізована евтаназія була відсутня, вбивства здійснювались айнзатцгрупами, вермахтом та військовою адміністрацією для звільнення місць і використання житла для потреб армії, а також позбавлення від «зайвих їдоків» (Сіман та ін., 2020).

Жертвами гітлерівського терору тільки в психіатричних лікарнях стали близько 20 тисяч пацієнтів. На Харківщині такої участі зазнала психіатрична лікарня на Сабуровій дачі та Стрілчанська лікарня. На Сабуровій дачі в 1941 році розстріляли більше 400 пацієнтів та медсестер, які відмовилися залишити безпорадних людей; в Стрілечому протягом двох днів було розстріляно 435 пацієнтів, вивезено все обладнання, медкаменти та інші речі, які могли знадобитися для німецької армії (Звірства і злочини німецько-фашистських загарбників на Харківщині, 1944). Діти з інвалідністю знищувалися з такою самою холодною байдужістю, як і дорослі особи з порушеннями розвитку. Доказом цього є факт жорстокого вбивства гітлерівцями 144 дітей з інвалідністю в колонії села Преслав Запорізької області (у жовтні 1941 року і в березні 1943 року).

Що стосується освіти регіону, то після захоплення Харкова німецька адміністрація зіткнулася з певними проблемами, які перешкождали роботі шкіл: недостатньою кількістю вчителів (Архіпова, 2008), проблемою забезпечення опаленням та відсутністю підручників, оскільки старі не відповідали вимогам німецької влади. У результаті з кінця 1941 року і протягом першого півріччя 1942 року була призупинена діяльність більшості шкіл міста Харкова (Салтан, 2018).

Відповідними структурами адміністрації окупантів, шкільною референтурою міста Харкова та відділом освіти міської управи розроблені основні положення та єдиний план «Народної школи», які були нормативною базою здійснення освіти в захопленому регіоні. Основою народної школи служила ідеологія Вермахту та педагогічні принципи нацистської Німеччини (Салтан, 2018).

У роки окупації великий вплив на освітнє й культурне життя харків'ян мала організація «Просвіта», ключовим положенням статуту якої було відродження національної свідомості українського народу. Членами «Просвіти» у період влади більшовиків була проукраїнська інтелігенція, яка зазнавала утисків та репресій, а частина їх були політв'язнями. Більшість з них сподівались, що з приходом німецьких окупантів в Україну прийде й цивілізований західний світ, який не буде духовно й фізично грабувати населення, як це було за часів більшовиків. Проте вони досить швидко розчарувалися (Дьякова & Стешенко, 2023). «Просвіта» в Харкові активно працювала в різноманітних комісіях, включаючи шкільну, видавничу, науково-філософську, історичну, правничу, церковно-богословську, мистецьку та інші (Коваль, 1995). Комісія з освіти формувала кадри для шкіл та шкільних установ. У лютому 1942 року при «Просвіті» були організовані гімназія, репетиторські групи, пізніше в багатьох містах регіону створювались філії організації. Видавничу комісію володіла видавництвом «Українська книжка» і здійснювала вплив на газету «Нова Україна» з позицій освітянства. Секретарка «Просвіти» М. Соловей так писала у своїх спогадах: «Люди сходилися в Просвіту, мов до клубу. Тяглися до неї, бо це була українська установа, наскрізь українська, де вони відчували себе частиною своєї спільноти, де можна було інколи просто відвести душу» (Казимір, 2011).

Німецька влада надавала перевагу початковій освіті та певним напрямкам середньої спеціальної освіти. Для окупаційної влади головною метою освіти місцевого населення вважалася підготовка робочої сили для фізичної праці. Для досягнення цієї мети досить було обмежитись

формуванням елементарних навичок, аби ставити підписи в документах. Натомість рекомендувалось основні зусилля спрямовувати на вивчення німецької мови. У початкових школах вводилося навчання таких предметів: українська мова, німецька мова, арифметика, природознавство, географія, співи, гімнастика, каліграфія та малювання. Також було відновлено навчання у деяких вищих навчальних закладах. Однак напрями їхньої діяльності свідчили про те, що німецька адміністрація сприяла підготовці фахівців переважно сільськогосподарського профілю, окремих сегментів промисловості та вчителів для початкової освіти (Жосан, 2013, с. 11).

З початку планування та проєктування нова «німецько-українська школа» відрізнялася від радянської, де панувала русифікація, діяла цензура та існував суворий ідеологічний контроль. Були сформовані методичні групи з метою адаптації та перероблення навчальних посібників радянського зразка для їхнього використання в школах, а також для розробки нових підручників. Велика частина підручників, що були створені в ті роки в Україні, являла собою роботу науковців та досвідчених вчителів-практиків і містила потужний методичний апарат, розроблений відповідно до кращих традицій підручникотворення періоду УНР. Однак видання цих підручників було заборонено німецькою владою. Ймовірно, це пояснювалось тим, що зміст цих посібників не відповідав ідеологічним і політичним принципам діяльності німецької окупаційної адміністрації. Програми введених навчальних предметів хоч і затверджувалися німецькою владою, але все ж таки розроблялися українськими фахівцями та базувалися головним чином на українському матеріалі. Але це не свідчило про те, що німці сприяли відновленню української свідомості та національної самобутності населення, таким чином вони просто намагалися швидко ліквідувати всі аспекти радянського, більшовицького впливу (Жосан, 2013, с. 12).

Перед початком війни у місті Харкові функціонувало 134 середніх та неповних середніх школи. Під час німецької окупації працювала всього 21 народна школа з 4-річним навчальним планом, 267 вчителів та 158 осіб допоміжного персоналу. Усього в 1942–1943 рр. було зареєстровано 8–9 тисяч учнів, але з них відвідували школи тільки 60%, а часом і менше (Скоробогатов, 2004, с. 164). Пріоритетом у навчальній програмі народних шкіл була німецька мова. Народні школи функціонували до моменту остаточного звільнення Харківщини від окупаційних військ.

Щодо долі закладів інтернатного типу для дітей типового розвитку та дітей з порушеннями розвитку, то відомо лише те, що в Харкові їх було залишено п'ять:

1. Дитячий будинок № 1 по вул. Артема, 32 (протягом 1942 р. померло 1175 дітей з 1801).
2. Дитячий будинок № 2 (того ж року померло 273 дитини з 1301) (Скоробогатов, 2004, с. 163).
3. Дитячий будинок № 7 міського відділу охорони здоров'я (після звільнення міста від окупантів його було переміщено на вулицю Артема, 47 та перейменовано в «Обласний спеціалізований будинок дитини № 1») обласного відділу охорони здоров'я).

4. Упродовж 1942 р. тричі змінювалася назва «Будинку для дітей-сиріт у Сокольниках» на «Дитячий притулок у Сокольниках», «Дитячий будинок у Сокольниках № 1», до якого після нездійсненої евакуації додалися діти з інвалідністю із закладу по вулиці Свердлова, 133. Неподалік від Сокольників знаходився військовий шпиталь, куди регулярно приводили дітей для збору крові німецьким воякам. Діти повально вмирили від голоду й холоду, 18 дітей віком від 6 до 9 років були відправлені до Німеччини (Голиш, 2005, с. 13).

5. Школа-інтернат імені В. Г. Короленка для сліпих дітей, в якій, на диво, вижила більшість вихованців. Перед окупацією Харкова в літній період в інтернаті лишилися тільки сироти (інші діти проводили літо в сім'ях): 35 незрячих та 6 сліпоглухонімих дітей із лабораторії професора І. О. Соколянського. Водночас заняття майже не проводились, а влітку учні працювали в трикотажних майстернях. У підвалах закладу зберігалась значна кількість продуктів харчування й одягу. З усіх дітей 3 дітей-євреїв були переведені в будинок інвалідів, доля 4 сліпоглухонімих невідома, одна дівчинка померла від тифу (Устименко, 2013).

Щодо загального стану закладів спеціальної освіти в місті Харкові відомо, що війна зупинила розгортання спеціальних шкіл та мережі дитячих санаторіїв. Більшість із них була закрита та пошкоджена, але ще до закінчення війни на звільнених територіях розпочалася інтенсивна реконструкція дитячих санаторіїв, проводилися ремонти шкільних приміщень, оснащення та додаткове їх облаштування. У 1944 році виходять постанови «Про поновлення роботи спеціальних шкіл» та «Про здійснення всезагального навчання глухонімих, сліпих та розумово відсталих дітей» (Гончаренко, 2012).

Організована реевакуація в Харків великих груп населення тривалий час відтермінувалась через значну кількість зруйнованих будівель та інфраструктури міста. Тому евакуйовані в різні куточки Радянського Союзу вихованці інтернатів та дитячих будинків отримали можливість повернутись до Харкова лише в кінці 1945 року, а спецшколи та інтернати для сліпих, глухонімих та розумово відсталих дітей відновили свою роботу лише в 1946 році (Астахова, 2013).

Проведений нами аналіз результатів дослідження дає підстави зробити висновок про те, що ні про яку освіту в період німецької окупації не могло бути й мови, оскільки все населення України в ці страшні часи лише боролось за своє виживання. Дещо кращою була доля у вихованців установ, яким вдалося вибратись із зони бойових дій. Проте труднощі із забезпеченням харчуванням, одягом, житлом, навчальним приладдям ще довгі роки давали про себе знати.

У дослідженнях, присвячених долі дітей з особливостями психофізичного розвитку під час Другої світової війни, існує багато прогалин та білих плям, без подолання яких не можливо уявити цілісну картину всього, що пережили ці діти, проаналізувати й переосмислити це. Перспективним для подальших розвідок є більш деталізовані дослідження щодо евакуйованих закладів навчання для дітей з порушеннями розвитку, організації навчання в умовах евакуації, складання чіткого переліку всіх дитячих установ до періоду окупації, під час війни та в період відбудови мережі спеціальних освітніх закладів.

Список використаної літератури

1. Голиш Г. М. У вирі війни. Становище неповнолітніх громадян України у 1941–1945 рр. : монографія. Черкаси : Черкас. ЦНТЕІ, 2005. 324 с.
2. Скоробогатов А. В. Харків у часи німецької окупації (1941–1943). Харків : Прапор, 2004. 368 с.
3. Семененко О. Харків, Харків... Мюнхен : Сучасність, 1977. 243 с.
4. Вбивство людей з інвалідністю. *Holocaust Encyclopedia*. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/the-murder-of-people-with-disabilities>.
5. «Непотрібні люди»: злочин, суд, (не)пам'ять / М. В. Сіман та ін. *Україна модерна*. 2020. №28. С. 30–57. DOI: <https://doi.org/10.30970/uam.2020.28.1154>.
6. Звірства і злочини німецько-фашистських загарбників на Харківщині. Київ, Харків : Українське державне видавництво, 1944. 55 с.
7. Архіпова В. О. Освіта та наука на Харківщині у роки німецької окупації (1941–1943 рр.). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія «Історія»*. 2008. № 14. С. 379–381.
8. Салтан О. М. Специфіка організації навчального процесу у народних школах Харкова у період нацистської окупації 1941–1943 рр. *Сіверянський літопис*. 2018. № 1-2. С. 301–311.
9. Дьякова О. В., Стешенко Н. Л. Голод 1941–1942 рр. у Харкові за спогадами очевидців-емігрантів. *Історія науки і біографістика*. 2023. № 1. С. 267–281. DOI: <https://doi.org/10.31073/istnauka202301-14>.
10. Коваль М. В. «Просвіта» в умовах «нового порядку» (1941–1944). *Український історичний журнал*. 1995. № 2. С. 38.

11. Казимір В. Діяльність В. Дубровського на чолі харківської «Просвіти» (1941–1943). *Сіверянський літопис*. Чернігів, 2011. № 6. С. 96–103.
12. Жосан О. Е. Шкільна навчальна література в Україні під час німецької окупації 1941–1944 років. *Наукові записки Тернопільського НПУ ім. В. Гнатюка. Серія «Педагогіка»*. 2013. № 1. С. 9–14.
13. Устименко О. М. Харківська неповна середня школа-інтернат № 71 імені В. Г. Короленка для сліпих дітей у роки Другої світової війни (1939–1945 рр.). *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна*. 2013. № 1055. Вип. 16. С. 46–58.
14. Гончаренко Г. В. Соціально-історичний контекст виникнення й розвитку шкіл-інтернатів для дітей з обмеженими можливостями в Україні. *Науковий вісник Донбасу*. 2012. № 2. URL: <https://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN18/12ggvnmv.pdf>.
15. Астахова К. В. Освітній потенціал Харківщини : монографія / за заг. ред. К. В. Астахової, Є. А. Подільської. Харків : Вид-во НУА, 2013. 504 с.

References

1. Holish, H. M. (2005). U vyri vyiny. Stanovyshe nepovnolitnikh hromadyan Ukrayiny u 1941–1945 rr. [In the profound of war. The position of minor citizens of Ukraine in 1941–1945]. Cherkasy: Cherkas. TsNTIEI [in Ukrainian].
2. Skorobohatov, A. V. (2004). Kharkiv u chasy nimetskoï okupatsii (1941–1943) [Kharkiv during the German occupation (1941–1943)]. Kharkiv: Prapor [in Ukrainian].
3. Semenenko, O. (1977). Kharkiv, Kharkiv... [Kharkiv, Kharkiv...]. Miunkhen: Suchasnist [in Ukrainian].
4. Vbyvstvo liudei z invalidnistiu [Murder of People with Disabilities]. *Holocaust Encyclopedia*. Retrieved from <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/the-murder-of-people-with-disabilities> [in English].
5. Seeman, V. Mary & others. (2020). «Nepotribni liudy»: zlochyn, sud, (ne)pamiat [«The Useless people»: War crimes, judgment, (non)memory]. *Ukrayina moderna – Ukraine is modern*, 28, 30–57. DOI: <https://doi.org/10.30970/uam.2020.28.1154> [in English].
6. Zvirstva i zlochyny nimetsko-fashystykykh zaharbynykiv na Kharkivshchyni [Atrocities and crimes of German-fascist invaders in Kharkiv region]. (1944). Kyiv, Kharkiv: Ukrainske derzhavne vydavnytstvo [in Ukrainian].
7. Arkhipova, V. O. (2008). Osvita ta nauka na kharkivshchyni u roky nimetskoï okupatsii (1941–1943 rr.) [Education and science in the Kharkiv region during the German occupation (1941–1943)]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriya «Istoriia» – Scientific notes of Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynskyi. Series «History»*, 14, 379–381 [in Ukrainian].
8. Saltan, O. M. (2018). Spetsyfika orhanizatsii navchalnoho protsesu u narodnykh shkolakh Kharkova u period natsystskoï okupatsii 1941–1943 rr. [Specificity of the organization of the educational process in the public schools of Kharkov during the Nazi occupation 1941–1943]. *Siverianskyi litopys – Severyan annals*, 1-2, 301–311 [in Ukrainian].
9. Dyakova, O., & Steshenko, N. (2023). Holod 1941–1942 rr. u Kharkovi za spohadamy ochevidtsiv-emigrantiv [The famine of 1941–1942 in Kharkiv according to the memories of emigrant eyewitnesses]. *Istoriya nauky i biohrafistyka – History of science and biography*, 1, 267–281. DOI: <https://doi.org/10.31073/istnauka202301-14> [in Ukrainian].
10. Koval, M. V. (1995). «Prosvita» v umovakh «novoho poriadku» (1941–1944) [«Prosvita» in terms of «new rules» (1941–1944)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical journal*, 2, 38 [in Ukrainian].
11. Kazymir, V. (2011). Diialnist V. Dubrovskoho na choli kharkivskoi «Prosvity» (1941–1943)

[Activities of V. Dubrovsky the head of Kharkiv «Prosvita» (1941–1943)]. *Siverianskyi litopys – Severyan annals*, 6, 96–103 [in Ukrainian].

12. Zhosan, O. E. (2013). Shkilna navchalna literatura v Ukraini pid chas nimetskoï okupatsii 1941–1944 rokiv [School educational materials in Ukraine during the German occupation 1941–1944]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho NPU im. V. Hnatiuka. Seriya «Pedagogika» – Scientific notes of the Ternopil V. Hnatiuk NPU. Series «Pedagogy»*, 1, 9–14 [in Ukrainian].

13. Ustyenko, O. M. (2013). Kharkivska nepovna serednia shkola-internat № 71 imeni V. H. Korolenka dlia slipykh ditei u roky Druhoï svitovoi viiny (1939–1945 rr.) [V. H. Korolenko Kharkiv Incomplete Secondary Boarding School No. 71 for blind children during World War II (1939–1945)]. *Visnyk KhNU imeni V. N. Karazina – Herald of V. N. Karazin KhNU*, 1055, 16, 46–58 [in Ukrainian].

14. Honcharenko, H. V. (2012). Sotsialno-istorychnyi kontekst vynyknennia y rozvytku shkil-internativ dlia ditei z obmezhenymy mozhlyvostiamy v Ukraini [Socio-historical context of emergence and development of boarding schools for children with limited possibilities in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Donbasu – Scientific Bulletin of Donbass*, 2. Retrieved from <https://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN18/12ggvmvu.pdf> [in Ukrainian].

15. Astakhova, K. V. (2013). Osvitnii potentsial kharkivshchyny [Educational potential of Kharkiv region]. Eds. K. V. Astakhova, Ye. A. Podilska. Kharkiv: Vyd-vo NUA [in Ukrainian].

Костак К. А. Стан освіти на Харківщині під час Другої світової війни

Україна в період Другої світової війни була однією із 40 країн світу, на території яких велись повномасштабні бойові дії, і все населення Харківщини, поряд з іншими регіонами, відчуло всю гамму наслідків мороку війни. У поданій статті досліджений стан освіти дітей на Харківщині (1941–1943 роки). У матеріалах статті відображена трагічна доля дітей типового розвитку та дітей з психофізичними порушеннями, закладів освіти й установ, в яких діти виховувались та навчались, рівень забезпечення навчального процесу.

У публікації охарактеризована послідовність і пріоритетність проведення тимчасовою владою евакуації населення. З'ясовано, що все стратегічно цінне, що не було вивезено в більш безпечні регіони країни і, відповідно, могло дістатись ворогу, було знищене. Населення під час окупації, яке не мало можливості евакуюватись, залишалось у нелюдських умовах, панував повальний голод, люди масово вмирали. Щодо стану освіти в часи німецької окупації в Харкові відомо, що в місті працювало 20 народних шкіл. Велике значення для культурного й освітнього життя Харківщини мала організація «Просвіта», що складалась з проукраїнської інтелігенції, яка ставила за мету відродження українських національних ідей. Члени організації були противниками більшовистського режиму, деякі були політв'язнями і мали надії, що з приходом Германії на території України пануватиме більш цивілізований світ, який не буде гнобити проукраїнські ідеї.

Велику увагу в статті приділено аналізу важкої долі дітей з порушеннями розвитку та установ, у яких вони виховувались. Також наведений огляд п'яти дитячих закладів, які залишились у місті – це школа-інтернат імені В. Г. Короленка для сліпих дітей, дитячий будинок в Сокольниках, дитячі будинки № 1, 2 та 7.

Ключові слова: війна, діти, німецька окупація, спеціальна освіта, особи з порушеннями розвитку, Харківський регіон.

Kostak K. The state of education in the Kharkiv region during the Second World War

During the Second World War, Ukraine was one of the 40 countries in the world, on the territory of which full-scale military operations were conducted, and the entire population of Kharkiv oblast, along with other regions, felt the full range of consequences of the darkness of war. The article examines the

state of children's education in the Kharkiv region (1941–1943). The materials of the article reflect the tragic fates of the children with typical development and the children with psychophysical disorders, the participation of educational institutions and the level of ensuring the educational process.

The publication describes the sequence and priority of evacuation of the population by the temporary authorities. It was found that everything of strategic value that was not taken to safer regions of the country and was destroyed (could reach the enemy). People during the occupation, which did not have the opportunity to evacuate, remained in inhumane conditions, widespread hunger reigned, and people died en masse. Regarding the education during the German occupation in Kharkiv, it is known that there were 20 public schools in the city. The «Prosvita» organization, consisting of pro-Ukrainian intelligents was of great importance for the cultural and educational life of Kharkiv oblast. The «Prosvita» set as its goal the revival of Ukrainian national ideas. The members of the organization were opponents of the Bolshevik regime, some were political prisoners and hoped that with the arrival of representatives of Germany on the territory of Ukraine, a better world would come that would not oppress the development of pro-Ukrainian ideas.

Much attention is paid in the article to the analysis of the difficult fate of children with developmental disorders and the institutions in which they were brought up. There is also an overview of the five children's institutions that remained in the city: the V. H. Korolenko boarding school for blind children, the orphanage in Sokolnyky, orphanages No. 1, 2 and 7.

Key words: war, children, German occupation, special education, persons with developmental disabilities, Kharkiv region.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 29.11.2023 р.
Прийнято до друку 22.12.2023 р.